

ve nehiy konuları sistemli bir şekilde yer almış, özellikle nasihat ve sözlü uyarılarla bu görevin yerine getirileceği ifade edilmiş, hatta aşırıya kaçmamak şartıyla fiilî tedbire başvurmaya câiz görenler de olmuştur. Ancak bu âlimler imam ortaya çıkıncaya kadar zalimlere karşı silâhlı mücadele ve isyanı reddetmişler, bu yetkinin imama veya onun nasbettiği kişiye ait olduğunu kabul etmişlerdir (Elr., I, 995).

İslâmî kaynaklarda emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker geniş yer verilmesi ve bu ilkenin daha çok hükmü ve uygulanmasıyla ilgili olarak yapılan tartışmalar, konunun İslâm toplum hayatı açısından büyük önem taşıdığını göstermektedir. Kaynakların incelenmesinden çıkan sonuca göre emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker fert ve toplum hayatına din, akıl ve mâserî vicdan tarafından benimsenen inançların, değerlerin ve yaşama tarzının hâkim kılınması; dinin, aklın ve sağduyunun reddettiği her türlü kötülüğün önlenmesi yolunda ferdi ve toplu gayretleri, siyasi ve sivil önlemleri ifade etmektedir. Konuyla ilgili çok sayıda âyet ve hadis yanında bilhassa, "Kim bir kötülük görürse eliyle, buna gücü yetmezse diliyle onu önlesin; buna da gücü yetmezse kalbiyle kötülüğe öfke duysun; bu ise imanin en zayıf derecesidir" (Müslim, "İmân", 78; Ebû Dâvûd, "Şalât", 232) meâlindeki hadis, İslâm'ın ortaya koyduğu dünya görüşü ve değer yargılarına aykırı tutum ve davranışlara karşı fiilî tedbirler almayı, sözlü uyarı ve psikolojik direniş şeklinde tepkiler göstermeyi gerekli kılmıştır. İslâm bilginleri bu tür nasların ferdi, sosyal ve evrensel planda önemini dikkate alarak davet ve cihad şeklindeki dışa dönük faaliyetler yanında içe dönük islâh çalışmalarının gerekliliğini de ısrarla belirtmişlerdir. Zaman zaman bu ilkenin ihmal edildiği şeklindeki yakınmalara rağmen (meselâ bk. Gazzâlî, II, 255; el-Makdisî, I, 157; Nevevî, II, 24; İbn Teymiyye, II, 295) devletin hisbe teşkilâtının sürdürdüğü resmî faaliyetlerden başka vaaz, irşad, nasihat gibi çalışmalar da her dönemde etkili bir şekilde yürütülmüş; özellikle dinî gayret ve hamiyeti güçlü kişiler şartların elverdiği ölçüde ferdi, ailevi ve içtimai seviyede iyiliğin gelişip güçlenmesi, kötülüğün önlenmesi yolunda çaba harcamışlardır. Fertlerin dinî ve ahlâkî hayatın gelişmesine, kamu düzeninin sağlanmasına katkıda bulunmayı bir

müslümanlık ve vatandaşlık borcu şeklinde telakki etmeleri İslâm toplumunun bir karakteristiği olarak görünmektedir. Bu telakkinin, özellikle XIX. yüzyıldan itibaren Batı'ya has anlamıyla gelişen ferdiyetçi ve liberalist düşünce ve anlayışların tesiri altında bir ölçüde zayıfladığı görülürse de geleneksel İslâm toplum yapısı bu husustaki etkisini hâlâ sürdürmektedir. Ayrıca İslâm dünyasının hemen her tarafında İslâmî kimliğe dönüş yolundaki ciddi çabalar da emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker kapsamı içinde değerlendirilebilecek olan önemli faaliyetlerin canlanmasına yol açmıştır. Vaaz ve irşad gibi geleneksel islâh faaliyetleri yanında basın yayın, konferans, seminer gibi modern usul ve araçlarla yürütülen çalışmalar bu yöndeki önemli gelişmelere örnek gösterilebilir.

Kur'an-ı Kerim'den başlamak üzere bütün İslâmî kaynaklarda çocuklar, kadınlar, yaşlılar, sakatlar, kimsesizler, çalışanlar gibi kesimlerin haklarıyla dinî değerler, çevre, canlı ve cansız tabiat, halk sağlığı ve genel olarak insan hakları, ilim ve kültür, adalet, hürriyet, toplumsal barış gibi değerlerin ve ideallerin korunup geliştirilmesine özel önem verilmiş, bunlara yönelik her türlü zararlı ve yıkıcı eylemlerin etkisiz kılınması ve genel olarak İslâm'ın fitne ve fesat saydığı kötülüklerin bertaraf edilmesi istenmiştir. Bütün bu hedeflere ulaşmak maksadıyla kurulan dernek, vakıf vb. teşkilâtların İslâmî ölçülere uygun çalışmalarının da toplum için farz-ı kifâye sayılmış olan emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker içinde değerlendirilmesi gerekir. Bu tür faaliyetlerin kurum planında artırılarak sürdürülmesi hem İslâm'ın ruhuna hem de modern hayatın gerçeklerine uygun görünmektedir.

Bu arada Ehl-i sünnet'in toplumda yeni haksızlıklara, fitne ve fesada yol açılmasını önlemek düşüncesiyle, emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker faaliyetlerinde yaptırımli fiilî müdahaleleri sadece resmî kurumlara bıraktığı, fertlerin ve dolayısıyla sivil örgütlerin yetkisini ise eğitime, aydınlatma ve uyarma gibi barışçı teşebbüsler ve iyiliğe ortam hazırlamakla sınırladığı gözden uzak tutulmamalıdır. Ayrıca bu tür faaliyetlerin ehliyetli kimseler tarafından ve sadece ma'rûf veya münker olduğu hususunda İslâm bilginlerince görüş birliği sağlanmış olan konularda sürdürülmesi gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "arf", "nkr" md.leri; *Lisânü'l-'Arab*, "arf", "nkr" md.leri; *et-Ta'rîfât*, "ma'rûf", "münker" md.leri; *Tâcü'l-'arûs*, "arf", "nkr" md.leri; Zebidî, *İthâfû's-sâde* [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü'l-Fıkr), VII, 2-52; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "arf", "nkr" md.leri; Wensinck, *el-Mu'cem*, "arf", "nkr" md.leri; Müsned, II, 68; IV, 274; Müslim, "İmân", 78; Ebû Dâvûd, "Şalât", 232; Nesâî, "Edeb", 108, "Zekât", 72; Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ebşâf* (nşr. M. Zâhid el-Kevserî, trc. Mustafa Öz, *İmâm-ı A'zam'ın Beş Eseri* içinde), İstanbul 1981, s. 40-41; İbn Kuteybe, *Üyûnû'l-aḥbâr*, III, 156, 174-182; Taberî, *Cami'u'l-beyân* (Bulak), VIII, 163; Ebû Temmâm, *el-Hamâse*, Bombay 1882, s. 161, 165; Eş'arî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 125, 451-452; İbn Hibbân, *Ravzatü'l-'uḳalâ ve nüzhetü'l-fuzalâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamid v.dğr.), Beyrut 1397/1977; Kâdî Abdülcabbâr, *Şerhu'l-Uḫûl-i-ḥamse*, s. 141-148, 741-747; Mâveridî, *Edebü'd-dünya ve'd-dîn* (nşr. Mustafa es-Sekkâ), Beyrut 1408/1988, s. 271-305; a.m.f., *el-Aḥkâmü's-sultâniyye*, s. 315-339; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umeire), V, 19-28; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *en-Nihâye ft mücerredü'l-fıkh ve'l-fetâvâ*, Beyrut 1400/1980, I, 299-303; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Mu'temed ft uḫûl-i'd-dîn* (nşr. Vedî Zeydân Haddâd), Beyrut 1974, s. 194-199; İbn Abdülber, *Behcetü'l-mecâlis ve ünsü'l-mücâlis* (nşr. M. Mürsî el-Hülî), Kahire 1962, I, 302-310; Cüveynî, *el-İrşad* (Muhammed), s. 368-369; Zevnenî, *Şerhu'l-Mu'allakât*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdir), s. 82, 107, 119, 120; Zemahşerî, *el-Keṣṣâf* (Beyrut), I, 452-453; Gazzâlî, *İhyâ*, Kahire 1387/1967, II, 179, 255, 391-455; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtıhu'l-ḡayb*, V, 55; VII, 49; VIII, 164; İbn Müfliḥ el-Makdisî, *el-Adâbü's-şer'iyye ve'l-mineḫu'l-mer'iyye*, Kahire 1987, I, 155-173; Nevevî, *Şerhu Müslim*, II, 21-29; Ca'fer b. Hasan el-Hillî, *Şerâ'i'u'l-İslâm ft mesâ'il-i'l-ḫelâ' ve'l-ḫarâm* (nşr. Abdülhüseyn M. Ali), Beyrut 1403/1983, I, 341-342; İbn Teymiyye, *el-İstikâme* [baskı yeri ve tarihi yok] (Müessesetü Kurtuba), II, 198-234, 287-297, 311; Aynî, *Ümdetü'l-kâr*, Kahire 1392/1972, XVIII, 150-151; Hüseyin b. Abdüssamed el-Hârisî, *Nurü'l-haḳîka* (nşr. M. Cevâd el-Celâlî), Kum 1403/1983, s. 240-244; Medisî, *Biḫârü'l-envâr*, Beyrut 1403/1983, XCVII, 68-99; R. Levy, *The Social Structure of Islam*, London 1979, s. 194-195; W. M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 96-97; Abdurrahman Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyin*, Beyrut 1983, I, 69, 72, 374-376; W. Madelung, "Amr be Ma'rûf", *Elr.*, I, 992-995; DMT, II, 498-499.

MUSTAFA ÇAÇIRICI

EMİR-i MECLİS

(أمير مجلس)

Bazı İslâm devletlerinde sultanla devlet adamlarının kullandığı önemli meclisleri tertip etmekle görevli kimse.

Anadolu Selçukluları, İlhanlılar ve Memlükler'in saray teşkilâtında görülen emir-i meclis hükümdarla görüşmek isteyenleri huzura alır ve çeşitli vesilelerle dü-

zenlenen meclis ve merasimlerde teşrifat nâzırı olarak görev yapardı. Anadolu Selçukluları'nın önde gelen simalarından biri olan Mübârizüddin Behram Şah'ın emîr-i meclis olarak anılması, bu memuriyetin Selçuklu sarayında önemli bir yeri olduğunu göstermektedir.

Memlükler'de bu kurum el-Melikü'z-Zâhir Baybars (1260-1277) tarafından ihdas edilmiştir. Başlangıçta emîr-i meclisin görevi teşrifat divanı reisliği ve sultanın korunması iken daha sonra cerahlar, kırık-çıkıkcılar, göz doktorları ve diğer hekimlere nezaret etme vazifesi de ona verildi. Ayrıca nâib-i saltanat, vezir, kâtibü's-sır, muhtesibler, divan nâzırları, kadılar ve beytümâl vekilinin iştirakiyle toplanan meclisü's-sultanın gündemini de emîr-i meclis hazırlardı. Protokolde nâib-i saltanat, atabegül'-asâkir ve re'sü'n-nevbeden sonra dördüncü sırada yer alırdı. Bahrî Memlükleri devrinde (1250-1390) emîr-i meclis rütbece emîr-i silâhtan öndeydi. Ancak daha sonraki dönemde önemini bir ölçüde kaybetti ve emîr-i silâhtan sonra üçüncü sırada yer aldı. Emîr-i meclis atabegliğe yükselen üç büyük emîrden başta geleniydi. Bu sıranın bazan değişerek emîr-i silâhın öne geçtiği de olurdu. Rütbesi emîr-i silâhtan yüksek kabul edildiği zamanlarda da bazı emîrler, devletteki nüfuzu ve siyasî gücü sebebiyle emîr-i silâhı emîr-i meclise tercih etmişlerdir. Nitekim el-Melikü'z-Zâhir Çakmak 837 (1433) yılında emîr-i meclis tayin edildiğinde hem kendisi hem de arkadaşları bundan memnun olmamışlar ve arkadaşları onu emîr-i silâh olarak tayin ettirmişlerdi.

XV. yüzyıldan itibaren nâibler, tablhânât ve ümerâ-i miñin maiyetlerinde birer emîr-i meclis bulundurmaları âdet olmuştu.

BİBLİYOGRAFYA:

İbn Şeddâd, *Târîhu'l-Melikî'z-Zâhir*, Beyrut 1983, s. 222; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IV, 18, 61, 188; V, 455; VI, 16, 23; VIII, 229; XIV, 397; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VII, 183, 185; XIV, 168; XV, 39, 40, 236; XVI, 34; Halîl b. Şâhin ez-Zâhirî, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik ve beyânü't-turuk ve'l-mesâlik*, Paris 1894, s. 114; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 190, 299, 325, 330, 334, 335, 393; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 128; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimat Tarihî*, İstanbul 1974, I, 262; Cl. Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler* (trc. Yıldız Moran), İstanbul 1979, s. 238; D. Ayalon, "Studies on the Structure of the Mam-luk Army", *BSOAS*, XVI (1954), s. 68-69; a.mlf., "Amîr Madjilis", *EI²* (Fr.), I, 457-458; "Emîr Meclis", *İA*, IV, 261.

ASRİ ÇUBUKÇU

EMİR-i NİZÂM

(امير نظام)

Emîr-i Nizâm Hasen Alî Han
b. Muhammed Sâdık Han Gerrûsî
(1820-1900)

İranlı subay, devlet adamı,
edip ve hattat.

Sâlâr-ı leşker (ordu kumandanı) unvanı ile de tanınır. Batı İran'ın Gerrûs idarî bölgesine bağlı Bîcâr'da doğdu. Timur-lular, Safevîler, Afşarlılar, Zendler ve Ka-çarlar devrinde önemli hizmetlerde bulunmuş olan Kebûdvend ailesine mensuptur. Babası Muhammed Sâdık Han Gerrûs valisi idi.

Emîr-i Nizâm Arapça, tarih ve hat öğrenimi gördükten sonra on yedi yaşında iken devlet hizmetine girdi ve Gerrûs alayının kumandanlığına tayin edildi. Alayı ile birlikte 1837'deki Herat kuşatmasında Kaçarlar'dan Muhammed Şah'a yardım etti. 1838'de Tebriz Garnizonu'na tayin edildi. Bir süre burada kaldıktan sonra 1841'de Kırmanşah'ta önem-siz bir göreve getirildi. 1844'te Bîcâr'a çağırıldı. Babasının şüpheli ölümü üzerine buradan ayrılıp Tahran'a gitti ve orada baba katili olmakla suçlandı. Ayrıca Kâimmakam Mirza Ebû'l-Kâsım'ın (ö. 1193/1779) taraftarlığını yaptığı için onun rakibi Hacı Mirza Âkâsî tarafından cezalandırıldı. Ancak Nâsirüddin Şah'ın tah-ta çıkması (1264/1848) üzerine Emîr-i Kebîr Mirza Muhammed Takî Han, Emîr-i Nizâm'ı Gerrûs alayı kumandanlığına tayin etmek suretiyle ona eski itibarını kazandırdı. Nâsirüddin Şah'ın ilk günlerinde devlette başarılı hizmetlerde bulundu. Bu süre içinde ülkede çıkan ayaklanmaları bastırmak üzere harekete geçen devlet kuvvetlerine katıldı. Nitekim 1848'de Muhammed Hasan Han'ın ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen Şehzade Murad Mirza Hüsâmüssaltana'ya yardıma gönderildi. 1850'de kendisine Bâbî (Bahâî) ayaklanmasını bastırma görevi verildi. Buradaki başarısından dolayı rütbesi yükseltildi ve şahın emir subayı oldu.

1856-1857 yıllarında meydana gelen İngiliz-İran savaşından ve Paris Antlaşması'ndan sonra İran'ın görüşlerini anlatmak üzere o sırada Bağdat'ta bulunan İngiliz bakanı Charles Murray'ın yanına gitti. 1858'de şahın dostluk mesajını iletmek amacıyla Avrupa'ya gönderildi. Onun bu seyahatinin asıl amacı, İran'ın toprak bütünlüğünü korumak ve İngiliz-Rus rekabetine karşı diğer Avru-

pa devletlerinin yardımını sağlamaktı. Londra, Paris, Berlin, Brüksel gibi Avrupa başşehirlerindeki çeşitli devlet adamları ile tanıştı. Ardından Paris büyükelçiliğine tayin edildi ve III. Napolyon'la dostane ilişkiler kurdu. Fransa'dan bazı ateşli silâhların ve İran ordusunda istihdam edilmek üzere subay ve teknik personelin gönderilmesini sağladı. Aynı konuda Avusturya ile de anlaşma yaptı. Avrupa'ya giderken birlikte götürdüğü kırk iki dârülfünun mezununun çeşitli yüksek okullarda yetiştirilmesini sağladı. 1867'de Meclis-i Şûrâ-yı Devletî üyeliğine seçildi.

Paris büyükelçiliği sırasında hastalanıp ülkesine dönmek zorunda kalan Emîr-i Nizâm, 1871'de Mirza Hüseyin Han Müşîrüddevle'nin yerine İstanbul büyükelçiliğine tayin edildi. İstanbul'daki görevi esnasında yaptığı tek önemli icraat, Kaçarlar'dan Muhammed Şah'ın on sekiz yıldan beri Bağdat'ta sürgünde bulunan oğlu Abbas Mirza Mülkârâ'yı kurtarmak oldu. Ülkesine döndüğünde tümen kumandanlığına yükseltildi. Bu arada Bayındırlık Bakanlığı'nı (Fevâid-i Âmmе) kurdu (1872) ve bu görevi 1881 yılına kadar yürüttü. 1881'de ordu kumandanlığına, ardından da Azerbaycan eyalet valiliğine tayin edildi. Bu görevlerden sonra kendisine sırasıyla "sâlâr-ı leşker" ve "emîr-i nizâm" rütbeleri verildi. Azerbaycan'da birçok müsbet faaliyeti yanında Rus yanlılığı gibi olumsuz davranışları halkın ve özellikle Tebriz ulemâsının memnuniyetsizliğine sebep olduğu için 1882'de Tahran'a çağırılarak bu görevinden istifa ettirildi, ancak iki ay sonra Kırmanşah valiliğine getirildi. 1897'de, Azerbaycan'da bulunan Veliâht Muhammed Mirza'nın işlerini yönetmekten ibaret olan pişkârî görevine getirildiye de Muhammed Mirza'nın sert davranışları üzerine bu görevinden istifa etti. 1899'da Kırman valiliğine tayin edildi. 5 Ramazan 1317'de (7 Ocak 1900) burada öldü ve Ni'metullah Velî'nin hazînesine defnedildi.

Yetenekli bir asker ve yönetici olarak tanınan Emîr-i Nizâm aynı zamanda kendine has bir üslûbu olan usta bir hattattı.

Emîr-i Nizâm, Kâimmakam Mirza Ebû'l-Kâsım'ın etkisinde kalarak kaleme aldığı yazılarında sade, nükteli ve kısa ifadeli üslûbu ile tanınmıştır. Dostlarına yazdığı 164 mektubu (ihvâniyyât) ihtiva eden *Münşe'ât* adlı eseri birkaç defa basılmıştır (Tebriz 1321, 1328; Tahran 1322, 1327, 1331). *Pendnâme-i Yah-*